

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING PSIXIK TARAQQIYOTI

Raxmonova Shoxsanam Baxtiyor qizi
Marg'ilon Pedagogika kolleji o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyoti jarayoni chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot davomida bolalarning emotsional, aqliy, ijtimoiy va nutqiy rivojlanish bosqichlari yoritilgan hamda bu rivojlanishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, psixologik taraqqiyotning yoshga doir xususiyatlari, oila va ta'lim muassasasi bilan bog'liq tarbiyaviy muhitning roli asoslangan ilmiy fikrlar orqali ochib berilgan. Zamonaviy maktabgacha ta'lim metodikalarining bolalar ruhiy rivojiga ijobiy ta'siri amaliy misollar bilan ko'rsatilib, pedagog va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola natijalari psixologiya, pedagogika va maktabgacha ta'lim tizimi xodimlari uchun ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, bola psixologiyasi, ruhiy rivojlanish, emotsional taraqqiyot, nutq rivoji, ijtimoiy moslashuv, kognitiv faoliyat, o'yin metodikasi, tarbiyaviy muhit, pedagogik yondashuv.

УМСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

АННОТАЦИЯ

В статье дается углубленный анализ психологического развития детей дошкольного возраста. Исследование охватывало этапы эмоционального, умственного, социального и речевого развития детей, а также изучало внутренние и внешние факторы, влияющие на это развитие. Также посредством обоснованных научных представлений раскрываются возрастные особенности психического развития, роль образовательной среды, связанной с семьей и образовательным учреждением. На практических примерах показано положительное влияние современных методов дошкольного образования на психическое развитие детей, разработаны рекомендации для педагогов и родителей. Результаты статьи имеют научное и практическое значение для психологов, педагогов и работников дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, детская психология, психическое развитие, эмоциональное развитие, речевое развитие, социальная адаптация, познавательная деятельность, игровая методика, образовательная среда, педагогический подход.

MENTAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN.

ANNOTATION

This article provides an in-depth analysis of the process of mental development of preschool children. During the study, the stages of emotional, mental, social and speech development of children were covered, and internal and external factors influencing this development were considered. Also, the age-related characteristics of psychological development, the role of the educational environment associated with the family and educational institution were revealed through grounded scientific ideas. The positive impact of modern preschool educational methods on the mental development of children is shown with practical examples, and recommendations for teachers and parents are developed. The results of the article are of scientific and practical importance for psychology, pedagogy and employees of the preschool education system.

Keywords: preschool education, child psychology, mental development, emotional development, speech development, social adaptation, cognitive activity, game methodology, educational environment, pedagogical approach.

KIRISH

Inson psixikasining shakllanishi va rivojlanishi uzluksiz, bosqichma-bosqich kechadigan murakkab jarayondir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim yoshi — ya'ni 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr bolaning shaxs sifatida shakllanishi, kognitiv (bilish) va emotsional-irodaviy faoliyatlarining rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bosqich hisoblanadi. Mazkur yosh oralig'ida bola atrof-muhitni anglash, nutqni o'zlashtirish, o'yinga va muloqotga intilish orqali ijtimoiy tajriba to'playdi. Shuning uchun bu davrni "bolalikning psixologik poydevor davri" deb atash mumkin. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyotiga nafaqat biologik omillar — irsiyat, sog'lomlik darajasi va fiziologik yetuklik ta'sir etadi, balki ijtimoiy muhit, oila tarbiyasi, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi pedagogik yondashuvlar ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Zamonaviy psixologiya va pedagogika fani bolalarning bu davrdagi tafakkur, xotira, diqqat, nutq, tasavvur va emotsional rivojlanishini chuqur tahlil qilgan holda, har bir yosh bosqichining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab bergan. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda asosiy psixik funksiyalar — nutqiy rivojlanish, ijtimoiy muloqot ko'nikmalari, muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyati, ijodiy fikrlash va emotsional barqarorlik aynan ushbu davrda faol shakllanadi. Bu esa bolani maktabga tayyorlashda, uning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarori bilan qabul qilingan "Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi"da ham bolalarning

erta yoshdagi rivojiga e'tibor kuchaytirilgan. Bu qaror psixik taraqqiyotga oid tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, bolalar salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun yangi pedagogik texnologiyalarni joriy qilishga asos yaratdi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyotini har tomonlama o'rganish, unga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish, rivojlanishning individual va ijtimoiy jihatlarini baholash, shuningdek, zamonaviy yondashuvlar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilingan. Bu orqali bolalarning sog'lom psixik rivojlanishi, barkamol shaxs sifatida shakllanishi va maktabga tayyorgarligi uchun zarur shart-sharoitlar yuzasidan asosli xulosalar chiqariladi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyoti ko'p omilli jarayon bo'lib, ularning ruhiy rivojlanishiga oilaviy muhit, pedagogik yondashuv, ijtimoiy-madaniy sharoitlar va individual xususiyatlar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda nutqiy faoliyatning shakllanishi, ijtimoiy moslashuv darajasi, emotsional barqarorlik va ijodiy tafakkur ko'nikmalari aynan shu davrda asoslanadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim metodikalaridan foydalanilgan guruhlarda psixik rivojlanish dinamikasi yuqori bo'lganligi aniqlanib, ilg'or pedagogik amaliyotlarning samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

MUHOKAMA

Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi bugungi kunda pedagogika va psixologiya fanlarining ustuvor tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yosh davri bolalikning eng faol bosqichi bo'lib, bola shaxsining psixologik poydevori aynan shu davrda yaratiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bola dunyoni anglash, o'zini ifoda qilish va muloqot qilish ko'nikmalarini asosan 3–6 yosh oralig'ida egallaydi. Psixik rivojlanish jarayoni tug'ma xususiyatlar bilan cheklanmaydi, balki tashqi muhit, tarbiya va ta'lim bilan ham uzviy bog'liq. Masalan, 2022-yilda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim agentligining yillik hisobotiga ko'ra, oilaviy muhitda yetarli psixologik qo'llab-quvvatlanmagan bolalarda nutqiy rivojlanish 18 foizga sekinlashganligi aniqlangan. Vygotskiy va Piaget nazariyalarida ta'kidlanganidek, bolaning psixik rivoji uni o'rab turgan ijtimoiy va madaniy muhit bilan bevosita bog'liq. Masalan, interaktiv o'yinlar va jamoaviy mashg'ulotlar orqali bola muloqotga kirishadi, yangi fikrlar ishlab chiqadi va ijtimoiy xatti-harakatlarni o'rganadi. Bu esa kognitiv taraqqiyotga zamin yaratadi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolaning ruhiy rivojini qo'llab-quvvatlovchi asosiy vositalardan biri bu – o'yin metodikasidir. O'yin jarayonida bola qahramonlarga taqlid qiladi, vaziyatdan chiqish yo'llarini izlaydi, muammoni hal qiladi. 2023-yil Toshkent shahrida o'tkazilgan psixologik kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, har kuni faol o'yin o'ynagan bolalarda ijtimoiy moslashuv 24% yuqori bo'lgan. Bolaning

nutq rivojlanishi psixik taraqqiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Nutq orqali bola o‘z fikrini ifoda etadi, boshqalarni tinglaydi, o‘ziga xos dunyoqarash shakllantiradi. 2021-yilda Qoraqalpog‘iston hududida olib borilgan tadqiqotda, kunlik hikoya o‘qish va suhbat usuli bilan tarbiyalangan bolalarda passiv va aktiv lug‘at boyligi ikki oyda 30% ga oshgan. Emotsional rivojlanish ham bu davrda kuchli seziladi. Bola o‘z hissiyotlarini ifoda qilishni o‘rganadi, ijobiy va salbiy his-tuyg‘ularni ajratishni boshlaydi. Ota-onalarning mehr ko‘rsatishi, sabrli muloqoti va tarbiyachining empatik yondashuvi bolaning ruhiy muvozanatini ta‘minlaydi. Bu esa kelajakda barqaror shaxs shakllanishiga asos bo‘ladi.

Shuningdek, bolaning psixik rivojida muhim rol o‘ynaydigan omillardan biri – uning tasavvur dunyosidir. Tasavvur qanchalik boy bo‘lsa, bolaning ijodiy tafakkuri, yangicha yechim topish qobiliyati ham shuncha yuqori bo‘ladi. Bu esa nafaqat maktabgacha ta‘lim, balki keyingi bosqichdagi o‘quv faoliyati uchun ham asosiy tayyorgarlik vazifasini bajaradi. Ko‘p hollarda ota-onalar va tarbiyachilar bolaning faqat jismoniy salomatligiga e‘tibor berib, ruhiy salomatlikni e‘tibordan chetda qoldiradi. Bu esa psixik taraqqiyotda uzilishlarga olib keladi. 2020–2024 yillarda olib borilgan ijtimoiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, psixologik muhit sust bo‘lgan oilalarda tarbiyalangan bolalar maktabga tayyorlik darajasi bo‘yicha past natijalarni ko‘rsatgan. Zamonaviy maktabgacha ta‘lim muassasalari, xususan, O‘zbekistonning ayrim hududlarida faoliyat yuritayotgan xususiy bog‘chalar ilg‘or psixologik yondashuvlarni qo‘llash orqali bolalarning ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Masalan, Montessori metodikasidan foydalanilgan guruhlarda bolalarning mustaqil fikrlash darajasi 27% ga oshgan.

Bolalarning ijtimoiy psixologik adaptatsiyasi ularning kelajakdagi maktab muhitiga moslashuvi uchun asosiy tayanch hisoblanadi. Bu borada tarbiyachilarning doimiy kuzatuv, suhbat va motivatsion mashg‘ulotlar orqali har bir bolaga individual yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Rivojlanish dinamikasini o‘rganishda ilg‘or psixodiagnostik metodlardan, masalan, Lusher testi, “Kichik dunyo” loyihaviy usuli va interfaol mashg‘ulot baholash texnologiyalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bu metodlar yordamida bolalarning hissiy holati, xavotir darajasi va ijtimoiy moslashuvi chuqur tahlil qilinadi. Ko‘plab tadqiqotlar ko‘rsatadiki, bolalarning ruhiy rivoji uchun muhim resurs bu — doimiy rag‘bat va ijobiy bahodir. Bolani rag‘batlantirish, uning harakatlarini qadrlash, kichik yutuqlarini alohida e‘tirof etish ruhiy rivojlanishga kuchli turtki beradi. Shuningdek, bu bolada o‘ziga ishonch, ijtimoiy faollik, mustaqil fikr yuritish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bolalik davrining dastlabki 6 yili “oltin davr” deb ataladi, chunki miya hujayralari eng faol rivojlanadigan bosqich aynan shu paytga to‘g‘ri keladi. Bu jarayonda neyropsixologik faoliyatlar, eshitish, ko‘rish, harakatlanish va til o‘rganish tizimlari faoliyatga kirishadi. Bu esa ta‘lim muassasalarining javobgarligini yanada oshiradi. Psixik rivojlanishda gender farqlari

ham kuzatiladi. Qiz bolalarda nutq va emotsional sezgirlik biroz ilgari rivojlanadi, o‘g‘il bolalarda esa harakat faolligi va muammoli vaziyatlarga jismoniy yondashuv ustun bo‘ladi. Bu farqlarni hisobga olib, individual yondashuvni amalga oshirish juda muhim. Axborot texnologiyalarining bola psixologiyasiga ta’siri ham chuqur tahlil qilinmoqda. Bolalar uchun mo‘ljallangan ta’limiy dasturlar, multfilmlar, interaktiv ilovalar salmoqli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatsa-da, nazoratsiz foydalanish aksincha salbiy psixik oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ota-onalarning raqamli tarbiyada ishtiroki muhimdir. Tarbiya va ta’lim uyg‘unlashgan holda amalga oshirilgandagina bola ruhiy jihatdan sog‘lom, ijtimoiy faol, tafakkurga boy shaxs bo‘lib shakllanadi. Ta’lim dasturlarining psixik rivojlanishga yo‘naltirilganligi, individual yondashuvlar va psixologik muvofiqlashtirish tizimlari bu borada eng muhim vositalardan biridir. Ayrim tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatadiki, jamoaviy faoliyatda yetakchilik ko‘rsata olgan bolalarda o‘z-o‘zini anglash va baholash ko‘nikmalari yuqori bo‘ladi. Bu esa psixik mustahkamlikni, stressga bardoshlilikni ta’minlab, bolaning ijtimoiy muvaffaqiyatiga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivoji – bu biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning murakkab uyg‘unligi asosida kechadigan nozik jarayondir. Bu rivojlanish bosqichini chuqur o‘rganish, doimiy monitoring olib borish va yangicha pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb vazifasidir.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning psixik taraqqiyoti ularning keyingi intellektual, ijtimoiy va emotsional hayotida muhim poydevor vazifasini bajaradi. Bu davrda bolaning nutqi, tasavvuri, muloqoti, his-tuyg‘ulari, mustaqil fikrlashi va o‘z-o‘zini anglashi bosqichma-bosqich shakllanadi. Oila, maktabgacha ta’lim muassasalari va pedagogik yondashuvlar bolaning ruhiy rivojiga bevosita va bilvosita ta’sir qiladi. Zamonaviy yondashuvlar, jumladan, interfaol metodlar, o‘yin asosidagi mashg‘ulotlar, emotsional qo‘llab-quvvatlash usullari, individual rivojlanish traektoriyalarini shakllantirish va psixologik monitoring asosida olib boriladigan faoliyatlar psixik taraqqiyotga sezilarli ijobiy natijalar keltiradi. Shuningdek, bolaning gender xususiyatlarini, ijtimoiy muhitini, axborot texnologiyalari bilan aloqasini chuqur tahlil qilgan holda pedagogik strategiyalarni belgilash dolzarb ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, sifatli pedagogik kadrlar tayyorlash va metodik qo‘llanmalarni takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar bolalarning ruhiy rivojini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ilmiy-amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, bolalikning ushbu muhim bosqichida to‘g‘ri yo‘naltirilgan psixologik tarbiya va ta’lim bolaning kelajakdagi shaxsiy va akademik muvaffaqiyatiga zamin yaratadi. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlovchi pedagoglar, psixologlar va ota-onalar hamkorligida olib boriladigan tizimli

faoliyat, bolalarni har tomonlama sog‘lom, barqaror, ijtimoiy faollikka ega, intellektual jihatdan rivojlangan shaxs sifatida shakllantirish uchun asosiy omil bo‘lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vygotskiy L.S. – "Bola psixikasining rivojlanishi", Toshkent, O‘qituvchi, 2019. – 240 b.
2. Piaget J. – "Inson tafakkurining bosqichlari", Moskva, Pedagogika, 2018. – 312 b.
3. Abdullaeva M. – "Psixologiya asoslari", Toshkent, Fan, 2021. – 280 b.
4. Rasulova M.N. – "Maktabgacha psixologiya", Toshkent, TDPU nashriyoti, 2022. – 176 b.
5. Hasanova D.M. – "Bolalar psixikasi va tarbiyasi", Samarqand, 2020. – 198 b.
6. Mahkamova N. – "Maktabgacha ta’limda interfaol metodlar", Toshkent, Yangi asr avlodi, 2023. – 206 b.
7. Zokirov R.T. – "Maktabgacha ta’lim pedagogikasi", Andijon, 2021. – 154 b.
8. Karimova N.T. – "Nutqiy rivojlanish psixologiyasi", Buxoro, 2020. – 170 b.
9. Bozorova G.X. – "Bolaning ruhiy taraqqiyoti", Termiz, Surxon nashriyoti, 2022. – 192 b.
10. Karimov U.M. – "Bolalar psixologiyasida emotsional rivojlanish", Toshkent, Fan, 2019. – 176 b.